S. Dionysii verba in confirmationem erroris sabellianorum, cum certum indubitatumque sit, non minus accuratum eum fuisse, cum de Personarum Trinitate, quam cum de Unitate naturæ disseruit. « Ita scilicet, » inquit, « divinæ Trinitati, et sanctæ Monarchiæ (1) prædicatio integra servabitur. » Deinde impiam appellat doctrinam Sabellii, qui dicebat Patrem esse Filium, et vicissim. « Illius enim (Sabellii), » ipsissima sunt S. Dionysii verba, « in eo consistit impietas, quod dicat Filium esse Patrem, et vicissim. » Nullum igitur dubium suboriri potest de orthodoxa fide sancti hujus pontificis quoad mysterium sanctissimæ Trinitatis.

§ II. — *De Consubstantialitate Verbi.*

Verbum est Patri consubstantiale. — Eadem ratione dubitare nemo potest de catholica ejusdem papæ fide quoad consubstantialitatem Verbi, quoniam qui catholicam doctrinam tradit de Trinitate, catholicam eodem tempore tradit doctrinam de consubstantialitate Verbi. Verum ut propositam veritatem magis magisque deprehendamus, probat sanctus Dionysius, quæ superius docuerat de unione Filii cum Patre, duobus sancti Joannis Evangelistæ oraculis, quæ ex ipsius Evangelio sunt deprompta; quæ sic habent : *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.*, x, 30); *et ego in Patre et Pater in me est* (*Joan.*, xiv, 10). Hæc sunt momenta, quibus permotus S. Dionysius scribit (2), Verbum unitum Patri esse unione inseparabili, ita ut duæ istæ personæ sint una eademque Divinitas.

Verbum non est formatum vel factum, sed genitum ab omni æternitate. — Qua posita veritate, nemo absque culpa asserere potest Filium Dei factum vel creatum fuisse, « cum divina Scriptura illum genitum esse..., non autem formatum et factum esse testetur (3) : igitur non levis, sed maxima impietas est Dominum aliquo modo manufactum dicere. Nam si factus est Filius, erat tempus, quando non erat (1); atqui fuit semper, si utique est, ut ipse declarat, in Patre, et si Christus Verbum, Sapientia et Virtus est. » Nemo sane potest majori præcisione tueri æternitatem, divinitatem ac consubstantialitatem Verbi; et non nisi jucundissimum esse poterit catholicis intueri primarias has religionis veritates perspicue ac validissime assertas ab iis Ecclesiæ patribus, qui ante exortam Arii hæresim floruerunt.

Divinitas Spiritus sancti. — Cæterum S. Dionysius romanus episcopus tuebatur etiam in particulari divinitatem Spiritus sancti, quoniam S. Basilius Magnus ejusdem auctoritatem allegat, ut laudatam divinitatem Spiritus sancti probet adversus eam impugnantes (2) : nullum autem recitat S. Dionysii Romani textum. Verum eamdem Spiritus sancti divinitatem e duobus locis prælaudati fragmenti adversus sabellianos licet colligere : ait enim primo « Spiritum sanctum in Deo manere et inhabitare (3). » Et dein statuit (4) : « Credendum esse in Deum Patrem omnipotentem, et in Christum Jesum ejus Filium, et in Spiritum sanctum. »

Tamdem observandum, sanctum Dionysium Romanum locum Proverbiorum, viii, 22 : ἐν ἀρχῇ ἐποίησέ με, *in principio fecit*, interpretari in hunc modum : *Principem me fecit Dominus*, præfecit me... operibus suis (5). Et hac interpretandi ratione ab usitata veterum Patrum hujus loci expositione omnino discessit.

(1) Dionys. Rom. loc. cit. in fine fragmenti adversus Sabellium.

(2) Dionys. Rom., in frag *advers. Sabellian.*, n. 2, pag. 1013, apud Mansi.

(3) His concinens nicæna synodus in symbolo *Filium genitum, non factum* profitetur. Athanasius autem Epist. *de sententia Dionysii Alexandr.*, n. 13, professionem illam primum ab hac synodo excogitatam non esse hinc recte probat. Cum enim, inquit, « Dionysius Romanus episcopus adversus eos etiam scripserit, qui Filium Dei rem creatam et factam dicunt, liquido constat, non nunc primum, sed olim ab omnibus anathemate damnatam esse inimicorum Christi arianam hæresim. »

(1) Etiam hic prædamnat Dionysius celebre Arii effatum, ac præcludit nicæno concilio, ad symboli sui calcem anathematizanti τοὺς λέγοντας· Ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν. Quocirca cum Valens Arimini in Ecclesia clamasset : « Si quis dixerit, erat tempus quando non erat Filius, anathema sit. » Hoc audito, inquit Hieronymus, *Dialogo adv. Luciferianos*, « Cuncti episcopi et tota simul Ecclesia plausu quodam et tripudio Valentis vocem exceperunt, rati videlicet eum plane arianam hæresim, quæ Filium creatum volebat, his verbis ejurare. »

(2) Basil., *de Spiritu sancto*, cap. 29, n. 72.

(3) Dionys. Rom., in fragm. *adv. Sabellianos*, num. 1, apud Mansi, pag. 1012.

(4) Ibid., num. 3, pag. 1016.

(5) Id., ibid., num. 2

EPISTOLÆ I,

SEU OPERIS DIONYSII PAPÆ ADVERSUS SABELLIANOS

FRAGMENTUM.

1. Jam vero æquum fuerit disputare adversus eos, qui monarchiam quæ augustissima est Ecclesiæ Dei prædicatio, in tres quasdam virtutes ac separatas

Ἑξῆς δ' ἂν εἰκότως λέγοιμι καὶ πρὸς τοὺς διαιροῦντας [a] καὶ κατατέμνοντας καὶ ἀναιροῦντας τὸ σεμνότατον κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, τὴν μοναρχίαν, εἰς τρεῖς

LECTIONES VARIANTES.

[a] *Codex Reg.* καταδιαιροῦντας. *Montfaucon. Qui deerat editis articulus, fide hujus codicis nixus in textum recepi. Routh.*

hypostases tresque deitates dividentes ac discindentes destruunt (*Athan., ep. de decret. Nic. Syn.* n. 25). Audivi enim quosdam, quid apud vos divinum verbum prædicant et docent, hujus opinionis magistros esse qui quidem e diametro, ut ita loquar, Sabellii opinioni adversantur. Hic enim blasphemat, ipsum Filium dicens esse Patrem, et vicissim : illi vero tres Deos quodam modo prædicant, dum sanctam unitatem in tres diversas hypostases ab invicem omnino separatas dividunt. Necesse est enim divinum Verbum Deo universorum esse unitum, et Spiritum sanctum in Deo manere et inhabitare; adeoque divinam Trinitatem in unum, quasi in quemdam verticem, hoc est in Deum universorum omnipotentem reduci atque colligi. Insipientis enim Marcionis doctrina, quæ in tria principia monarchiam

A δυνάμεις τινὰς καὶ μεμερισμένας ὑποστάσεις καὶ θεότητας τρεῖς πέπυσμαι γὰρ εἶναί τινας τῶν παρ' ὑμῖν κατηχούντων καὶ διδασκόντων τὸν θεῖον λόγον, ταύτης ὑφηγητὰς τῆς φρονήσεως· οἱ κατὰ διάμετρον, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀντίκεινται τῇ Σαβελλίου γνώμῃ. ὁ μὲν γὰρ βλασφημεῖ, αὐτὸν τὸν Υἱὸν εἶναι λέγων τὸν Πατέρα, καὶ ἔμπαλιν· οἱ δὲ τρεῖς Θεοὺς τρόπον τινὰ κηρύττουσιν. εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας, ἀλλήλων παντάπασι κεχωρισμένας, διαιροῦντες τὴν ἁγίαν μονάδα. ἡνῶσθαι γὰρ ἀνάγκη τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν Θεῖον λόγον, ἐμφιλοχωρεῖν δὲ τῷ Θεῷ καὶ ἐνδιαιτᾶσθαι δεῖ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἤδη καὶ τὴν Θείαν Τριάδα εἰς ἕνα, ὥσπερ εἰς κορυφήν τινα (τὸν Θεὸν τῶν ὅλων τὸν παντοκράτορα λέγω) συγκεφαλαιοῦσθαί τε καὶ συνάγεσθαι πᾶσα ἀνάγκη. Μαρκίωνος γὰρ τοῦ ματαιόφρονος δίδαγμα, εἰς τρεῖς ἀρχὰς τῆς μοναρχίας τομὴν

B καὶ διαίρεσιν [a], παίδευμα ὂν διαβολικόν, οὐχὶ δὲ τῶν

LECTIONES VARIANTES.

[a] *Fortasse* τομὴ καὶ διαίρεσις, *et verbum* ἐστὶ *post* δίδαγμα *subauditur*. *Routh*.

COMMENTARII.

Monarchiam. Infra habet auctor fine ipso Fragmenti, τὸ ἅγιον κήρυγμα τῆς μοναρχίας. Vocem Τριάς etiam sæculo Ecclesiæ secundo Theophilum Antiochenum adhibuisse, notum est. Et ante Theophilum Athenagoras in *Legatione pro Christianis* hæc scripserat : Τίς οὖν οὐκ ἂν ἀπόρησαι, λέγοντας Θεὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν Θεὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, δεικνύντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἕνωσει δύναμιν, καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν ἀκούσας ἀθέους καλουμένους ; § 10. Vid. et horum gemina in § 11. Routh.

Hypostases. Dionysius noster hic *cum tota sæcularium schola*, ut Hieronymi ad Damasum Epist. 10. n. 4, verbis utar, *nihil aliud hypostasim nisi usiam novit*, et cum Ecclesia tota sacrilegam trium substantiarum, prædicationem, prout *substantia* voci græcæ οὐσία respondet, aversatur. Jam tum tamen in ecclesia, saltem alexandrina, usu receptum erat, ut ὑποστάσεως vocabulum ad personam significandam assumeretur. Id certe colligitur ex his Origenis in Johan., tract. 2, *Tres personas* (τρεῖς ὑποστασεις) *Patrem et Filium et Spiritum esse credimus*. Idem et lib. VIII contra Celsum, Patrem et Filium δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα affirmat. Ipse Dionysius Alexandr. in epistolæ tertiæ sequentis fragmentis, n. 15. εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις eodem intellectu dicit. Unde suspicio est id, quod nunc disserit Dionysius Romanus, in Alexandrinum cadere, qui cum in Deo τρεῖς ὑποστάσεις prædicare, velut trium substantiarum seu essentiarum divinarum triumque deitatum assertor, ac monarchiæ destructor audire cœpit, quod se ab hac opinione purgaret. Immo Basilius

C

epist. 41 eum antea *usiæ* seu *essentiæ diversitatem* inter divinas personas posuisse docet. Ubi vero Græcos ὑποστάσεως nomine personam intelligere constitit etiam latinis *hstantiæ* vocabulum ad eumdem intellectum accommodare non dubitarunt ut liquet nominatim de Augustino, lib. 7 de Trin. c. 5. n. 9. Coustant. — At veriora istis, etsi voces οὐσία et φύσις pro ὑποστάσει, *persona subsistente*, ut ex Photio supra notavi, a veteribus similiter adhiberi consueverunt, de Dionysii Romani sententia scripsit postea el. Maranus in præfat. in tomum tertium *Op. S. Basilii Magni* : « S. Basilius in libro de Spiritu Sancto, cap. 29, citat illud Dionysii, εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, etc. Tres ergo hypostases admittit Dionysius Alexandrinus, sed eos refellit, qui ex eo quod tres sint, divisas esse contendebant, quasi non una esset in tribus essentia. Atque id quidem accurate observandum, ut perspiciamus quam immerito Dionysium Romanum cum Alexandrino pugnare existiment duo eximii scriptores, Petavius lib. IV de Trin. cap. 1, et Pet. Coustant. Epist. Rom. p. 290. » (Scil. ad Dionysii Al. Fragm. ut jam monui. Addas his scriptoribus Tillemont. *Mem. Eccl.* Vit. Dion. Al. § 15. ad fin.) « Uterque enim unam hypostasin asseri contendit a Dionysio Romano in hoc testimonio apud Athanas. ἐξῆς δ' ἂν εἰκότως λέγοιμι καὶ πρὸς διαιροῦντας, etc. Nulla sane inter utrumque Dionysium sententiæ varietas; uterque hypostases divisas vituperat : neque una hypostasis Romano affingi potest, cum idem prorsus dicat ac Alexandrinus. Sed potius ex eo quod tres hypostases divisas refellat, non obscura conclusio est nihil eum reprehensurum fuisse, si una in tribus hypostasibus essentia fuisset admissa. » p. VI. Hæc recte, ni fallor, Maranus. Est aliud præterea Dionysii Alex. a Basilio Magno, ibidem adductum fragmentum, quod his pauculis verbis constat. Θειοτάτη γὰρ διὰ τοῦτο. μετὰ τὴν Μονάδα καὶ ἡ Τριάς, infra p. 128, n. 15. Routh

Filium dicens esse Patrem et vicissim. Uno verbo hanc Sabellii hæresim enuntiant ariani apud Athanasium, lib. de Synod. n. 16, dicentes illum υἱοπάτορα prædicare quod Hilarius, lib. IV de Trin. n. 12, latine convertit, *ipsum dixit Filium quem Patrem*. Coustant.

Marcionis doctrina. Notior est Marcionis hæresis, qua duo principia, unum boni, alterum mali somniavit. Cyrillus tamen Jerosol. licet catech. 6, n. 16 hanc ejus doctrinam notans, dicat eum

D

diversos Deos statuisse, *alterum bonum*, *et alterum justum*, hoc est unum durum et severe punientem, alterum benignum et ad misericordiam propensum, catech. 16. n. 4, de discipulis illius præmittit : *Nos tres Deos annuntiamus*, *sileant marcionistæ* ; tum n. 7, de ipso magistro subjicit : *Impiissimus Marcion tres Deos esse primus asseruit*. Qua autem ratione hoc ab eo assereretur, Epiphanius, hær. 42, n. 3, exponit. Verum Rhodon quidam Marcioni suppar apud Eusebium lib. VII, c. 13, primum scribit : *Alii perende ac Marcion duo inducunt principia* ; ac paulo post adjungit : *Alii rursus ab his tanquam tempestate in pejus abrepti, non duas solum, sed tres naturas posuerunt : quorum princeps et antesignanus est Syneros*. Augustinus vero lib. de Hær., c. 22 Epiphanii Eusebiique sententias sic perstringit : *Quamvis Epiphanius eum* (Marcionem) *tria dicat asseruisse principia*, *bonum*, *justum*, *pravum* : *sed Euse-*

secat et dividit, diabolica sane est, non autem verorum Christi discipulorum, vel eorum quibus Salvatoris disciplina placet. Hi enim probe norunt Trinitatem quidem in divina scriptura prædicari, tres autem esse Deos neque in veteri neque in novo Testamento doceri.

A ὄντως μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀρεσκομένων τοῖς τοῦ Σωτῆρος μαθήμασιν. οὗτοι γὰρ Τριάδα μὲν κηρυττομένην ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς σαφῶς ἐπίστανται, τρεῖς δὲ Θεοὺς οὔτε Παλαιᾷ οὔτε Καινῇ Διαθήκῃ κηρύττουσαν.

2. Sed neque minus culpandi sunt, qui Filium opus esse existimant, et Dominum factum esse, sicut unum eorum quæ vere facta sunt arbitrantur : cum illum genitum esse, ut congruit ac decet, non conditum aut factum, divina eloquia testentur. Non levis igitur, sed maxima est impietas, Dominum aliquo modo manufactum dicere. Nam si factus est Filius

Οὐ μεῖον δ' ἄν τις καταμέμφοιτο καὶ τοὺς ποίημα τὸν Υἱὸν εἶναι δοξάζοντας [a], καὶ γεγονέναι τὸν Κύριον ὥσπερ Ἕν τι ὄντως γενομένων, νομίζοντας· τῶν θείων λογίων γέννησιν αὐτῷ τὴν ἁρμόττουσαν καὶ πρέπουσαν, ἀλλ' οὐχὶ πλάσιν τινὰ καὶ ποίησιν προσμαρτυρούντων. βλάσφημον οὖν οὐ τὸ τυχόν, μέγιστον μὲν οὖν, χειροποίητον τρόπον τινὰ λέγειν τὸν Κύριον. εἰ γὰρ γέγονεν Υἱός, ἦν ὅτε οὐκ

LECTIONES VARIANTES.

[a] *Reg.* δοξάσαντας. *Basil.* δοξάζοντες. *Et alia manu* τρ. δοξάσαν- B τας. *Montfaucon.*

COMMENTARII.

bius Synerum quemdam, non Marcionem, trium principiorum atque naturarum scribit auctorem. COUSTANT.

In tria Principia. Superius quidem Dionysius tres Personas divinas sic distinguit, ut *Dei universorum* appellationem Patri tribuere videatur : at subinde mentem suam explicans, divinam Trinitatem in unitatem naturæ, qua fit ut unus *universorum Deus* sit, convenire aperte docet. Quod cum ita sit, cumque idem sanctus pontifex *tria principia* re-puat; quid *monarchiæ* nomine sibi velit, satis indicat, nempe unicum ab ecclesia credi rerum omnium principium. Nec ab hac sententia discrepat quod Tertullianus contra Praxeam, c. 3, dicit : *Monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare et unicum imperium.* Ideo enim unicum est imperium, quia principium est unicum. Notandum vero quomodo Tertullianus monarchiæ prædicationem cum Trinitatis fide conciliet atque componat. Exprobrarat illi Praxeas, quod monarchiam destrueret. Cui ille : *Qui Filium*, inquit, *non aliunde deduco, sed de* SUBSTANTIA PATRIS, *nihil facientem sine Patris voluntate, omnem a Patre consecutum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam quam a Patre Filio traditam in Filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia Spiritum non aliunde puto, quam a Patre per Filium. Vide ergo ne tu potius monarchiam destruas.* Quo ex loco perspicuum est et Tertullianum et Praxeam sibi mutuo objectasse, quod monarchiam destruerent; utrique vero fuisse persuasum, fidem ab eo funditus destrui, qui monarchiam destrueret. Valde igitur hallucinatur nuperus scriptor, qui ex male intellecto libri contra Prax., c. 10, loco, in quo Praxeas ejusque asseclæ *vanissimi Monarchiani* nuncupantur, monarchiæ asseriores non secus atque hæreticos habendos, et ita a Tertulliano habitos esse contendit. Neque vero ille eis vitio vertit quod monarchiam tenere se profiteantur, sed quod abjecta ejus vera fide illam *vanissime* profiteantur; eo fere modo quo quis Christianum sibi nomen arrogantes, atque alienam a Christianis moribus ac fide ducentes vitam, recte falsos ac vanissimos Christianos appellaret, neque tamen Christianum nomen culpare aut respuere censeretur. Sic nec Prophetas damnat, qui falsos Prophetas vituperat. Sed de his hic satis. Certe Dionysio nostro *monarchia est augustissima Ecclesiæ Dei prædicatio.* Justini martyris exstat liber *de Monarchia Dei* ab Eusebio et Hieronymo laudatus. Irenæus quoque, eodem Eusebio teste, lib. v Hist., c. 20, epistolam ad Florinum *de Monarchia* inscripserat. Tatianus Or. contra gentes inter multa, quibus sibi exploratam divinarum Litterarum veritatem atque indubitatam docet, hoc etiam commemorat, quod *unam universorum monarchiam* (τῶν ὅλων τὸ μοναρχικὸν) *statuerent.* Ne Apelles quidem, Marcionis discipulus, in colloquio, quod cum Rodone habuit, hanc inficiari ausus est monarchiæ, seu unici principii, doctrinam. Ipso quippe Rodone teste apud Eusebium lib. v, c. 13, *unum principium esse dicebat sicut et nostra religio.* Athanasius similiter Orat. 4 *cont. Arian.* n 1, in Deo *proprie monarchiam esse probat.* Et in Oratione contra gentes, eum qui monarchiam negaverit, atheon habendum esse non obscure docet his verbis : Ὥσπερ ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα, οὕτως ἀνάγκη τὴν πολυαρχίαν ἀναρχίαν εἶναι. Basilius lib. *de Spir. sancto*, cap. 18, C hoc sibi probandum proponit, *quomodo in Deo et Personas profitemur, nec proprium monarchiæ dogma excidit*, καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει. Eadem est Gregorii Nazianzeni doctrina tum Orat. 23, tum Orat. 37, ubi objectum illud diluit, εἰ Θεός, καὶ Θεὸς, καὶ Θεός, πῶς οὐ τρεῖς θεοί, ἢ πῶς οὐ πολυαρχία τὸ δοξαζόμενον; Monet et Gregorius Nyss. Or. catech., c. 5, ut neque monarchiæ dominatus scindatur in diversas dissectus divinitates. His concinit Cyrillus Jerosol. catech. 6 : *In monarchia autem prædicanda*, inquit Epiphanius, hær. 62, n. 3, *non aberramus; sed unam Trinitatem prædicamus.* Aliorum mitto ea de re testimonia : allatis tantum addo illud Augustini lib. xx, *cont. Faust.*, c. 19 : *Discat ergo Faustus, vel potius illi qui ejus litteris delectantur, monarchiæ opinionem nos ex gentibus non habere*, etc. COUSTANT.

Dominum factum esse. Blasphemiæ huic, quam postea Arius impie propugnavit, oppositam fidem D professus esse atque Arianum dogma palam respuisse ariminensis concilii Patribus visus est Valens, teste Hieronymo, *dial. cont. Lucifer.*, callide clamavit : *Si quis dixerit creaturam Filium Dei ut sunt cæteræ creaturæ, anathema sit.* Ubi vero ille cum sociis jactare cœpit, *se Filium non creaturam negasse*, sed *similem cæteris creaturis;* merito contestabantur episcopi hac fraude delusi, *qui sine conscientia hæretici ferebantur, se nihil mali id sua fide suspicatos. Putavimus*, aiebant, *sensum congruere verbis : nec in Ecclesia Dei, ubi simplicitas, ubi pura confessio est, aliud in corde clausum esse, aliud in labiis proferri timuimus.* COUSTANT.

Illum genitum esse. His concinens nicæna synodus in symbolo, *Filium genitum, non factum profitetur.* Athanasius autem Epist. *de sententia Dion.*, n. 13, professionem illam primum ab hac synodo excogitatam non esse hinc recte probat : *Cur enim*, inquit, *Dionysius, romanus episcopus, adversus eos etiam scripserit, qui Filium Dei rem creatam et factam dicunt,*

erat tempus quando non erat : atqui fuit semper, si utique est, ut ipse declarat, in Patre (*Joan.* XIV, 12). Et si Christus verbum, sapientia et virtus est (hæc enim Christum esse divinæ docent Litteræ, ut ipsi nostis), hæc sane virtutes Dei sunt. Quocirca si factus est Filius, fuit tempus quando hæc non erant : adeoque fuit tempus, quo sine his erat Deus : quod perabsurdum est. Sed quid pluribus de his apud vos disseram, viros Spiritu plenos, et apprime intelligentes quæ sequuntur absurba ex illa sententia, quæ Filium factum asserit? Ad hæc minime attendisse mihi videntur opinionis hujus duces ; et idcirco a veritate prorsus aberrasse, qui aliter, quam quod sibi vult divina et prophetica Scriptura, explicant illud, *Dominus creavit me principium viarum suarum* (*Prov.* VIII, 22). Non enim una est, ut scitis, verbi *creavit* significatio. Nam hoc in loco *creavit* idem est quod, *præfecit* operibus ab ipso factis, factis, inquam, per ipsum Filium. At hic *creavit* non perinde intelligendum est, atque *fecit*. Facere enim et creare inter se differunt. *Nonne ipse ille pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te?* ait Moises in magno Deuteuronomii carmine (*Deut.*, XXXII, 6). Sic etiam illos recte quis possit coarguere: O præcipites temerariique homines! ergone facta res est *primogenitus omnis creaturæ* (*Coloss.* I, 15), *ex utero ante luciferum genitus* (*Psal.* CIX, 3), qui ut Sapientia dicit, *Ante omnes colles giguit me* (*Prov.* VIII, 28)? Denique multis in locis divinorum eloquiorum eum genitum dici, at nusquam factum Filium, quis legerit. Ex quibus aperte convincuntur falsa de Domini generatione opinari, qui divinam atque inexplicabilem ejus generationem factionem audent dicere.

3. Neque igitur admirabilis et divina unitas in tres divinitates est separanda, neque factionis vocabulo dignitas ac summa magnitudo Domini est diminuenda: sed credendum est in Deum Patrem omnipotentem, et in Christum Jesum, ejus Filium, et in Spiritum sanctum : Verbum autem Deo universorum esse unitum : quippe, *Ego*, inquit, *et Pater unum sumus* (*Joan.*, X, 30); et, *Ego in Patre, et Pater in me est* (*Joan.*, XIV, 10). Ita scilicet divina Trinitas et sancta monarchiæ prædicatio integra servabitur.

A ἦν· ἀεὶ δὲ ἦν, εἴ γε [a] ἐν τῷ Πατρί ἐστιν, ὡς αὐτός φησι. καὶ εἰ λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις ὁ Χριστός (ταῦτα γὰρ εἶναι τὸν Χριστὸν αἱ θεῖαι λέγουσι Γραφαί, ὥσπερ ἐπίστασθε)· ταῦτα δὲ δυνάμεις οὖσαι τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσιν· εἰ τοίνυν γέγονεν ὁ Υἱός, ἦν ὅτε οὐκ ἦν ταῦτα. ἦν ἄρα καιρὸς, ὅτε χωρὶς τούτων ἦν ὁ Θεός· ἀτοπώτατον δὲ τοῦτο· καὶ τί ἂν ἐπὶ πλέον περὶ τούτων πρὸς ὑμᾶς διαλεγοίμην, πρὸς ἄνδρας πνευματοφόρους καὶ σαφῶς ἐπισταμένους τὰς ἀτοπίας τὰς ἐκ τοῦ ποίημα λέγειν τὸν Υἱὸν ἀνακυπτούσας, αἷς μοι δοκοῦσι μὴ προσεσχηκέναι τὸν νοῦν οἱ καθηγησάμενοι τῆς δόξης ταύτης [b] καὶ διὰ τοῦτο κομιδῇ τοῦ ἀληθοῦς διημαρτηκέναι, ἑτέρως ἢ βούλεται ταύτῃ [c] ἡ θεία καὶ προφητικὴ Γραφή, τὸ, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, ἐκδεξάμενοι.-οὐ μία γὰρ ἡ τοῦ Ἔκτισεν, ὡς ἴστε, σημασία· Ἔκτισε γὰρ ἐνταῦθα ἀκουστέον, ἀντὶ τοῦ, Ἐπέστησε τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονόσιν ἔργοις, γεγονόσι δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ· οὐχὶ δέ γε τὸ Ἔκτισε νῦν λέγοιτ' ἂν ἐπὶ [d] τοῦ Ἐποίησε· διαφέρει γὰρ τοῦ ποιῆσαι τὸ κτίσαι. Οὐκ αὐτὸς οὗτός σου πατὴρ ἐκτήσατό σε, καὶ ἐποίησέ σε, καὶ ἔκτισέ σε; τῇ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ μεγάλῃ ᾠδῇ ὁ Μωσῆς φησι. πρὸς οὓς καὶ εἴποι ἄν τις· Ὦ ῥιψοκίνδυνοι ἄνθρωποι· ποίημα ὁ πρωτότοκος πάσης στίσεως, ὁ ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου γεννηθεὶς, ὁ εἰπὼν ὡς Σοφία, Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με; καὶ πολλαχοῦ δὲ τῶν θείων λογίων γεγεννῆσθαι, ἀλλ' οὐ γεγονέναι τὸν Υἱὸν λεγόμενον εὕροι τις ἄν. ὑφ' ὧν καταφανῶς ἐλέγχονται τὰ ψεύδη [e] περὶ τῆς τοῦ Κυρίου γεννήσεως ὑπολαμβάνοντες, οἱ ποίησιν, αὐτοῦ τὴν θείαν καὶ ἄῤῥητον γέννησιν λέγειν τολμῶντες.

B

C

Οὔτ' οὖν καταμερίζειν χρὴ εἰς τρεῖς Θεότητας τὴν θαυμαστὴν καὶ θείαν Μονάδα· οὔτε ποιήσει κωλύειν [f] τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ ὑπέρβαλλον μέγεθος τοῦ Κυρίου· ἀλλὰ πεπιστευκέναι εἰς Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἡνῶσθαι δὲ νῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν Λόγον· Ἐγὼ γάρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ θεία Τριὰς, καὶ τὸ ἅγιον κήρυγμα τῆς μοναρχίας διασώζοιτο. Extant hæc apud S. Athanasium *Epistola de Decretis Nicænæ Synodi*, cap. XXVI, p. 231, ed. Benedictin.

D

LECTIONES VARIANTES.

[a] *Sic Reg. ut et exigit sensus. Editi et alii* εἰ δὲ. *Montf.*

[b] *Sic Reg. Alii vero et editi omittunt* ταύτῃς. *Mox Reg. pro* ᾗ *habet* ᾗ. *Montfaucon. Sed hoc posteriori loco* ταύτῃ *in* αὐτῇ *mutandum videtur. Routh.*

[c] *Fortasse* αὐτῇ. *Routh.*

[d] *Sic Mss. et ed. Commel. Cæterum* ἐπὶ *idem hic significat ac* ἀντὶ (*edit. prior. lectio*). *Mox* τὸ κτίσαι, *quod abest ab ed. Commel. restituimus ex manuscriptis Reg. et Basil. hancque vocem legerunt Nunnius et Ambros. Camald. Montfaucon. Sed et in ed. priori Paris.* τὸ κτίσαι *extat. Routh.*

[e] *Reg. et Basil.* ψευδῆ. *Montfaucon.*

[f] *Ante legendum* κωλύειν *pro* κωλύειν? *Routh.*

COMMENTARII.

liquido constat, non nunc primum, sed olim ab omnibus anathemate damnatum esse inimicorum Christi Arianorum hæresim. COUSTANT.

Tempus quando non erat. Etiam hic prædamnat Dionysius celebre Arii effatum, ac præludit Nicæno concilio, ad symboli sui calcem anathematizanti τοὺς λέγοντας· Ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν. Quocirca cum Valens Arimini in Ecclesia clamasset, Si quis dixerit: *Erat tempus quando non erat Filius, anathema sit; hoc audito*, inquit Hieronymus, *dial. adv. Lucif.*, cuncti episcopi et tota simul Ecclesia plausu quodam et tripudio Valentis vocem exceperunt, rati videlicet eum plane Arianam hæresim, quæ Filium creatum volebat, his verbis ejurare. COUSTANT. —Ibidem ex Hieronymo constat, Valentem alia plurima et ipsum pronuntiasse, et Claudio pronuntianti consensisse, quæ cum alienis a Catholica fide dogmatibus conciliare difficile crediderim. Exempli gratia, ipse ait Valens : *Si quis dixerit de nullis extantibus Filium, et non de Deo Patre, anathema sit; atque Claudio hæc proferenti idem ille assensit : Si quis dixerit Filium Dei esse quidem ante omnia sæcula, sed non ante omne omnino tempus, ut ei aliquid anteferat, anathema sit.* ROUTH.